

DRUŽBENO POLITIČNI VZROKI SLOVENSKE MODERNE*

DUSAN PIRJEVEC

Vprašanje, ki je zaobseženo v tem naslovu, je mogoče točneje določiti približno takole: katere družbene in politične spremembe so povzročile in opredelile nastanek, razvoj in uveljavljanje tistega pojava, ki mu pravimo slovenska Moderna? Brž ko je vprašanje tako zastavljeno, pa je že jasno, da tu ne gre za poskus, podati čim popolnejšo podobo in analizo vsega družbenega in političnega dogajanja na Slovenskem v zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja, ne, bistvo problema je drugje: treba je odkriti in preiskati samo tiste premike v družbi in politiki, o katerih res lahko trdimo, da so bili odločilni za nastanek Moderne.

O vzrokih določenega pojava pa je mogoče razglabljati šele tedaj, ko nam je ta pojav sam na sebi kolikor toliko razumljiv, ali bolje: ko ga nam je uspelo definirati glede na istovrstne pojave prej in kasneje. Očitno je sicer, da bo imela taka definicija marsikatero pomanjkljivost, ki pa bodo odpadle, brž ko se bomo dokopali do vzrokov.

Spričo te načelne metodološke ugotovitve je potrebno, da vemo najprej, kaj sploh pomeni pojem *slovenska Moderna*. Predvsem nam ti dve besedi priključata v zavest imena Cankarja, Župančiča, Murna in Ketteja, kar je znak za dejstvo, da nam označujeta v prvi vrsti določeno literarno gibanje, se pravi, gibanje, ki je uveljavljalo nove estetske vrednote. Opredeliti slovensko Moderno, pomeni torej opredeliti estetske kvalitete, ki so se uresničile v Župančičevi, Murnovi in Kettejevi pesmi ter v Cankarjevi prozi. Vse druge opredelitve so podrejenega pomena. Razpravljati pa o družbeno političnih vzrokih slovenske Moderne pomeni tedaj, ugotoviti, kolikor je to pač mogoče, tiste družbeno politične dogodke, ki so tako ali drugače omogočili nastanek in uveljavljanje teh novih estetskih vrednot.

Po vsem tem je očitno, da moramo najprej določiti, kaj pomeni slovenska Moderna kot literarno gibanje, se pravi, kaj je v območju estetskih vrednot novega ustvarila in kaj je njena estetska specifičnost. Opisano nalogo pa je mogoče rešiti le s primerjalno metodo, se pravi, če primerjamo poezijo Moderne s poprejšnjim pesništvom.

V času, ko se je oblikovala Moderna, je bil najvidnejši poet na Slovenskem Anton Aškerc. Kot pristaš realističnega programa je bil epik, epski pesnik. Bistvena lastnost epike je, da verzi avtorju niso instrument izpovedi, marveč instrument opisa objektivnih dogodkov. Dokler je bil Aškerc temu načelu zvest, je ustvarjal balade, ki imajo nedvomno visoko umetniško vrednost. Toda njegova epika je polagoma degenerirala. Epski verz je pesnik zlorabil, uporabil ga je za direktno izpoved, za propovedovanje svojih nazorov. S tem je izginila plastičnost podob, prepričljivost misli, ki govori preko metafore, jasnost opisa, mesto tega pa so nastajale dolgovezne politične ali svetovno-nazorske deklamacije in Aškercova pesem je izgubila ves svoj čar.

Poleg Aškercarja in njegovih epskih epigonov je živela tedaj na Slovenskem še vrsta likov, kot so na primer Cimperman, Funtek, Jesenko itd. To je bila deloma refleksivna lirika z močnim domoljubnim akcentom, deloma pa ljubezenska izpoved. Toda takšna ali drugačna, bila je to mrtva pesem, ki jo literarna zgodovina označuje za konvencionalni formalizem. Zanj je značilna predvsem neka posebna laž o človeku. Nikjer ni nobenih toplejših čustev, kaj šele usodnejših strasti. Človek, kakršen se prikazuje v teh verzih, je predvsem človek dobrega vedenja, dostojen in tako lepo urejen, da so se v njegovih prsih naselila samo blaga, neproblematična čustvovanja. Prav zaradi tega se na primer niti tako tragične usode, kot je bila Cimpermanova, niso mogle izraziti v umetniško pomembnejših delih, ampak so se izživljale večinoma v narejeni in solzavi idiliki.

V nasprotju s to človeško nezanimivo in manjvredno verzifikacijo pa je Župančič odkrito in jasno povedal:

Pogledal sem tvojo svetost —
in sedaj me je sram.
Bil sem hišam umazanim gost —
in sedaj me je sram.

Silna intenzivnost čustva in odkritost izpovedi — to je bistvena značilnost teh verzov in to je bistvena značilnost moderne lirike sploh. Zastor, ki je drugim onemogočal vpogled v najintimnejše predele človeškega srca, se je nenadoma dvignil. Pravilni in vsem razumljivi, zlasti pa skrajno do-

* Predmet, ki ga obravnava pričujoči sestavek, je takó obširen in zahteva takó obsežne analize, da ga je v okviru revijalnega prispevka mogoče pregledati zgolj shematično, tako rekoč v obliki vrste tez. Odmerjeni prostor je povzročil, da je avtor opustil podrobnejše navajanje gradiva in da ta sestavek ni vsestransko izdelana razprava, ampak bolj idejni osnutek.

stojni kalupi, v katere so nasilno uklepali človeško strast, so bili nenadoma razbiti.

Kako in zakaj se je to zgodilo? Odgovor na to je skrit v odgovoru na vprašanje, zakaj in od kod pesniški propad Antona Aškerc, zakaj in od kod slabotnost tedanje lirike?

Razkroj Aškerčeve epike je, na kratko rečeno, v tem, da je pesnik opustil objektivni opis in prešel v izpoved, v subjektivnost. Pesnik ni več skrit za dogodki, ampak stopa brez premisleka v ospredje, osvetljen z najmočnejšim reflektorjem, in v bobnečih verzih razlaga svoje nazore. V njegovem delu so se začele pojavljati brezoblične, hibridne tvorbe, mešanice epike in refleksivne lirike. Vzrok temu neuspelemu prehodu iz enega sveta v drugi utegnemo odkriti v značaju in vsebini tistih sil, ki so gnale Aškerc stran od mirne epske oblike.

V delih, ki jih smemo označiti za degenerirano epiko, je skušal Aškerc uveljaviti svoje nazore o družbi, o narodnosti, o umetnosti itd. To izpovedovanje je dobilo umetniško manjvredno obliko. Tudi Prešeren je na primer v sonetu *Življenje ječa, čas v nji rabelj hudi* tako rekoč povsem neposredno izpovedal svoj svetovni nazor, a Prešernova izpoved je umetniško visoko vredna. Zakaj? Kadarkoli je dal Prešeren določenemu spoznanju pesniško obliko, je v tej pesmi vedno čutili vse dvome, muke in zmote, skozi katere se je moral pesnik prebiti, da je prišel do jasne in odrešujoče misli. Zato je ta misel res odrešujoča, ni hladna konstatacija, ampak odrešitev iz zadušljive tesnobe. Ne tako Aškerc. Njegova izpoved je dobila obliko neposredne publicistične agitacije. Pri Prešernu je čustvena sila izpovedne pesmi predvsem v pretresljivosti in usodnosti spoznanja, Aškerc pa nadomešča čustveno silo s patetiko.

Aškerčeva programatična in tendenčna pesem ni bila težko priborjen izhod iz dvomov in zmot, marveč je bila samo verzifi-

cirana fiksacija nekaterih racionalnih dognanj, fiksacija, ki je nastala iz želje, da bi svoj narod poučil v pravih nazorih in da bi te prave nazore uveljavil proti svojim idejnim nasprotnikom. Taka pesem seveda ni mogla govoriti o človekovi intimnosti, o njegovih duševnih stiskah in strasteh. Nujno se je morala spremeniti v dolgovezno in patetično deklamacijo.

Prva in bistveno važna vzpodbuda za Aškerčeve postopke je bilo njegovo liberalno prepričanje, njegov borbeni liberalizem, njegovo svobodomiselstvo, ki se je v njem pretvorilo — tudi potem, ko je sprejel nekaj socialističnih idej — v izrazito dogmatski sistem, v katerem je vse enkrat za vselej pojasnjeno. Svobodna misel je postala svoja lastna sužnja. Pesnik je postal svečenik ideologije in tako ni videl več, kaj se dogaja v njegovem srcu. Vse svoje sile je podredil borbi za ideologijo in vsak vzgib srca, ki bi ga lahko odtujil tej borbi, se mu je zazdel pregrešen. Bil je vkljenjen v zakone posebne morale, ki jemlje posamezniku njegove individualne pravice, to je bila moralna borbenega liberalizma. Kdor je tedaj hotel odstreti zaveso, ki je Aškercu zapirala pogled v nje v najintimnejši svet, je moral v prvi vrsti premagati moralo borbenega liberalizma.

Drugače je bilo z liriko. Konec sedemdesetih in v osemdesetih letih, ko se je na Slovenskem oblikoval realistični literarni program, je lirika izgubila svoj pomen. Pesniški ideal je postala srbska narodna, se pravi, pripovedna pesem. Realistični generaciji se je zazdela lirična pesem, ki ji je jedro predvsem človekovo notranje doživljanje in ki ne razlaga nobenih idej, niti ne kliče v družbeno borbo, nepomembna in nezanimiva. Ta odnos do lirike je zelo jasno izrazil Fran Levec v svojem pismu Antonu Aškercu z dne 28. avgusta 1882. Levec je pisal takole: »Pri nas preveč prevladuje čisto subjektivna lirika, pripovedne pesmi (balade, povesti, romance) pa se preveč zanimajo, ker nihče ne pomisli, kolikega vpliva so baš take stvari osobito na mlajši zarod naš.« Levcu se je tedaj zdelo, da utegne imeti epika veliko družbenovzgojno funkcijo, kakršne liriki ni mogel priznati.

Merilo družbene vzgojnosti seveda ni značilno samo za slovenski realizem, vendar je dobilo pri nas poseben poudarek: narodno obrambno in narodno vzpodbudno tendenco. Naš realizem je hotel vzgojiti slo-

Sl. 1. Hiša na Poljanski cesti, kjer je od leta 1884 do leta 1895 stanoval v I. nadstropju pri Poloni Kalanovi Josip Murn

venski narod v duhu narodne borbenosti, hotel ga je nacionalno utrditi in usposobiti za narodnostni boj. Razumljivo je, da v takem programu intimnemu svetu posameznega človeka ni mogel biti odmerjen kdo ve kako velik prostor. Liriki je zato pripadla usoda manjvredne literarne zvrsti. Preostajalo ji ni nič drugega, kakor da se je izživljala v konvencionalnih temah in ustaljenih oblikah. Splošna miselnost je bila taka, da lirični izpovedi ni mogla pripadati pomembnejša »vloga«, in ta splošna miselnost je bila vzrok, da se tudi tisti, ki so pisali lirične verze, niso mogli priboriti do takega pogleda v človekovo notranjost, ki bi bil človeško pomemben in dragocen. In kdor je hotel tedaj ustvariti novo, resnično liriko, je moral premagati najprej to miselnost, premagati je moral vzgojni, narodnovzpodbudni kriterij.

Po vsem tem lahko rečemo, da sta razvoj slovenske umetnosti zavirala dva momenta: liberalistična borbenost in narodnovzgojna ali narodnoobrambna tendenca. Toda če smo pri Aškercu bolj poudarjali prvi moment, še ne pomeni, da ni pri njem popolnoma enakovredno učinkovala tudi druga prвина. In če smo pri liriki imenovali predvsem narodnoobrambne težnje, tedaj to še ni znak, da med razlogi, ki so zavirali njen razvoj, ni bilo tudi liberalistične borbenosti.

Oba opisana vzroka pa sta dejansko samo posledica nečesa, kar je po svojem učinkovanju od njiju obsežnejše in usodnejše. Res je sicer, da je Aškerc slepila njegova zaverovanost v najrazličnejša načela, res je, da je lirika bolečala, ker ji je bila splošna miselnost iz razlogov narodne vzpodbudnosti neprijazna. Kljub temu pa še vedno ostaja nerešeno vprašanje, zakaj je bil Aškerc tako neskončno zaverovan v svoje nazore, tako neomajno prepričan vanje, da ni ostalo za dvom niti najmanjše možnosti, kako da ni opazil, da je življenje neprimerno bolj zapleteno in zadeva ideološke jasnosti dosti težja, kakor pa se je njemu zdelo? Kako, da ta ali drugi lirik ni opazil, da v človeku vendarle ne bivajo samo vzpodbudna ljubezen do domovine, blago navdušenje nad cvetico in idilična zaljubljenost? Kako da je bilo v Aškerčevih nazorih in v tej liriki vse tako urejeno in neproblematično?

Človek, kakor se je prikazoval v naši literaturi, je bil notranje neproblematičen, nezanimiv in v določenem smislu prazen. Iz te praznine ni mogla nastajati pomembna umetnost. A ta neproblematičnost je bila posledica »neproblematičnosti« slovenskega

življenja sploh. To misel utegne najboljše pojasniti primer Janka Kersnika. V pismu z dne 10. II. 1889 je dajal Marici Nadliškovi takle pouk o estetskih načelih: »Glejte, draga gospodična, ako tako izpeljete povest, boste zadostili glavnemu zakonu, kateremu se mora klanjati vsak pripovedovalec, namreč dosegli boste pri čitatelju »zadostčenje« — Befriedigung — ästhetische Befriedigung — ki tiči v zadovoljnosti, da se dobro plačuje in hudo kaznuje.« Kersnik je v večini svojih povesti res uveljavljal načelo, ki ga je priporočal Nadliškovi, vendar pa je hkrati pisal tudi taka dela, ki so govorila o tem, da v življenju zakon o etičnem ravnanju ne velja. Tako je Kersnikovo delo razpeto med dvoje nasprotij in je v znamenju zanimivega konflikta. Ta konflikt bi utegnil postati važna vzpodbuda, da bi prestopil avtor meje konvencionalnega moralnega prepričanja in začel samostojno raziskovati družbo in človeka ne glede na lastni estetsko etični zakon o zadostčenju. Vendar se ta vzpodbuda ni realizirala, ker se pisatelj konflikta ni zavedal. Zavedal se ga pa zategadelj ni, ker je bilo vse naše življenje, ker je bila naša tedanja stvarnost premalo razvita, da bi utegnil opaziti vsa usodna nasprotja in vse usodne spopade.

Prav ta nerazvitost našega življenja je omogočala, da so nastajale in se uveljavljale nekake varne, idilične predstave o človeku in družbi. V tem varnem svetu je res lahko cvetela brezskrbna rožica slovenske lirike in v tem zatišju je bil Aškerc res lahko docela prepričan o neomajni pravilnosti svojih nazorov. In za nastanek nove poezije je bilo najprej treba, da je propadel ta varni svet, z njim njegova varna prepričanja in njegova morala.

Velike gospodarske in družbene spremembe, ki so zajele Evropo v drugi polovici prejšnjega stoletja, so neusmiljeno posegle tudi v slovensko življenje. Ta poseg lahko označimo z besedami: razvoj kapitalizma in imperializma, zaostritev nacionalnih vprašanj, boleča aktualnost socialnega problema in vedno usodnejši razvoj razredne borbe. Ni moj namen, da bi s podrobnimi številkami prikazoval, kako je ta razvoj potekal, zato naj se omejim le na nekaj podatkov, ki veljajo za naše razmere.

Kakor lahko sklepamo na podlagi gradiva, zbranega v *Oesterreichische Statistik*, se je največja sprememba v gospodarskem ustroju Slovenije izvršila v desetletju med 1880 in 1890. Tako je bilo v Ljubljani leta 1880 629 oseb, ki so se kot »samostojni«

ukvarjali z industrijo in obrtjo. Deset let kasneje je bilo takih oseb v Ljubljani že 1267. Enako podobo kažejo podatki o trgovini in prometu. Za leto 1880 najdemo v statistikah številko 475, za leto 1890 pa 1180.* Četudi gledamo na te primerjave še tako skeptično, je vendar očitno, da se je Ljubljana v desetih letih gospodarsko prav izredno razvila. Jasno je, da so omenjene spremembe v gospodarskem ustroju sprožile tudi vse tiste premike v družbi, ki jih terjajo zakonitosti njenega razvoja. Zato smemo reči, da je začel naš narod vsaj že v osemdesetih letih doživljati splošni razvoj kapitalizma, ki sta ga spremljala nastajanje proletariata in zaostritev socialnih nasprotij.

Opisane spremembe so bistveno preoblikovale ves slovenski svet. Predvsem so razrušile temelje nekdanje varne idile in tisto posebno družbeno in nacionalno enotnost, ki je bila posledica dileme: Nemec ali Slovenec. Interesi narodnih voditeljev, se pravi interesi buržoazije, niso bili več interesi naroda, in prepad med njimi je postal tako globok, da ga ni bilo več mogoče zakrivati z visokimi besedami o »splošnih narodovih« potrebah. Boj za narodne pravice, ki je sicer lahko združil politične nasprotnike v času tako imenovane narodne sloge, ni mogel več družiti v enoto buržoazije in novih družbenih plasti. Gospodarski in socialni interesi so postajali pomembnejši od jezikovnih in drugih narodnostnih pravic. S tem se je spremenil tudi položaj posameznika v družbi. Dokler je bil edini zakon narodni boj, je bil Slovenec podoben Slovencu, zdaj je ta podobnost izginila. Posameznik ni bil več samo Slovenec, ampak čisto določeno individualno bitje, ki se mora v spopadu z drugimi sonarodnjaki boriti za svoj materialni obstanek. Idilično prijateljska vez, ki je prej družila Slovence s Slovencem v posebnem mehkem navdušenju, ker sta sinova iste matere, in ki je lahko zakrivala nasprotja med posameznimi družbenimi skupinami, je bila pretrgana ali pa vsaj močno prizadeta.

V tem novem položaju je najtežje poraze doživela ravno tista ideologija, ki ji pravimo liberalizem. Ta ideologija je zagovarjala svobodo, enakost in bratstvo med ljudmi in narodi in hkrati svobodno konkurenco, svobodno gospodarstvo in svobodno trgovino. Eden glavnih liberalnih teoretikov,

Cobden, si je od takega vsestranske svobodnega razvoja obetal splošno blagostanje, prijateljstvo med narodi in trajen mir. Zgodilo pa se je ravno obratno. Liberalno gospodarstvo je povzročilo vrsto tako usodnih posledic, da se liberalizem ob njih ni mogel več znajti in je moral nujno zaiti v globoko krizo.

Razvoj svobodne konkurence, se pravi, svobodni razvoj kapitalizma je spremljala vrsta pojavov, ki jih lahko združimo v tri skupine:

1. Špekulacije, anarhija in krize v gospodarstvu (opozarjam samo na polom dunajske banke 1873 in na agrarno krizo v osemdesetih letih).

2. Spremembe v družbeni strukturi: nastanek proletariata in nove oblike razredne borbe.

3. Imperialistična ekspanzija, nastajanje nacionalnih buržoazij in zaostritev nacionalnih nasprotij.

Prav ob teh posledicah lastne politike se je liberalizem skrhal in slednjič propadel. Po svoji strukturi je bil tak, da bi vprašanja, ki jih je predenj postavljalo življenje, utegnil razrešiti le, če bi negiral samega sebe. Zaradi tega ni bil sposoben za uspešen poseg v družbeno in gospodarsko problematiko in se je moral umikati pritisku katoliške cerkve in nastajajočega socializma. Splošna shema protislovij, ki so razjedala notranjost liberalizma, je približno takale:

Če bi hotel preprečiti krize in urediti anarhično kapitalistično gospodarstvo, bi moral liberalizem zavreti svobodno konkurenco, izdati geslo »libre échange« in se postaviti na stališče protekcionizma ali znanstvenega socializma.

Prav tako nemogoče je bilo liberalizmu, da bi svoji naravi ustrezno razrešil socialno vprašanje. Utegnil se je sicer zavzemati za ustanove, ki so v humanitarnem smislu skrbele za bedne plasti, vendar pa ni mogel pristati niti na eno proletarsko zahtevo po omejitvi podjetnikove svobode, kajti s tem bi rušil svoje osnovno geslo o svobodnem gospodarskem delovanju. Če je hotel tedaj ostati zvest svojemu osnovnemu gospodarskemu načelu, se je moral v razrednem boju postaviti na stran buržoazije in hkrati zagovarjati vse njene represalije proti delavskim množicam. S tem pa je izdal svoja politična gesla o bratstvu, enakosti in svobodi.

V podobni zagati se je znašel liberalizem ob nacionalnih vprašanjih. Če je zagovarjal pravice svobodnega gospodarskega razmaha velikih narodov, je s tem branil zasužnje-

* Podatke ljudskih štetij 1880 in 1890 je glede poklicne strukture prebivalstva kaj težko med seboj primerjati (prim. Vogeljik: Gradivo k poklicni statistiki prebivalstva za razdobje od 1890 do 1931. Tehnika in gospodarstvo 1940, št. 1/2 in 3/4). Zato bomo primerjali med sabo zgolj podatke o samostojnih podjetnikih.

vanje malih narodov ter kršil načelo enakosti. Če pa se je postavil na stališče obrambe malih narodov, je s tem nastopil proti svobodnemu gospodarskemu razvoju in prodiranju velikih ter tako zanikoval načelo svobodne konkurence.

V mejah podobne sheme je potekal tudi proces razpadanja liberalizma na Slovenskem, le da je pri nas dobil ta razkroj neke posebne oblike, o katerih sicer ne moremo govoriti v tem sestavku, in se razodel v vrsti posebnih pojavov, od katerih bom navedel le tiste, ki so najbolj značilni.

Slovenski liberalizem ni bil le docela nesposoben, da bi se kakorkoli lotil socialnih problemov, ampak je začel prehajati na izrazito kapitalistične položaje. Tako je govoril na primer Fran Šuklje leta 1894 v deželnem zboru tudi tole: »Razdeljeni bomo le v dva tabora, eni, ki imajo kaj ter hočejo braniti svoje imetje in braniti našo staro kulturo, in drugi, ki nič nimajo pa s pohlepno roko segajo po vsem. Jaz mislim, kar je resnih in zmernih elementov, bavimo se s tem vprašanjem in glejmo, da omiko branimo pred sovražnim navalom, v primeri s katerim so bili navali krutih srednjeveških barbarov igrača (Poslanec Hribar: To je res!)« (Iz mojih spominov, dod. II.)

Neprimerno več sposobnosti in več življenjske spretnosti pa je izpričala katoliška cerkev. Leonov *Rerum novarum*, Vogelsanova ideologija in organizacija, vrsta katoliških kongresov v vseh deželah in pri nas Janez Ev. Krek, to so bili poskusi cerkve, da bi obvladala novi položaj. Spričo liberalne razredne omejenosti ji to ni bilo težko in v nekaj letih je klerikalizem lahko pokazal na vrsto prepričljivih gospodarskih in političnih uspehov, ki so seveda bistveno omejili vpliv in moč liberalizma.

Zadnja stopnja v razkroju liberalizma, ki ga je povzročilo nerazumevanje družbenih vprašanj in razredna omejenost, je bila v tem, da se je vodstvo slovenskih liberalcev pridružilo socialno gospodarskim načelom svojih političnih nasprotnikov. Liberalni shod zaupnih mož leta 1894 je pozdravil krščanskosocialistično vzpodbudo in gibanje ter jasno izpovedal, da se strinja tako z njegovim gospodarskim programom kakor z njegovimi načeli.

Ob tem notranjem razpadanju je docela naravno, da je slovenski liberalizem izgubljal svojo idejno jasnost in udarnost ter politično perspektivo. Zato ni nič čudnega,

da je v začetku devetdesetih let povsem odpovedal v spopadu s katoliškim ideologom Mahničem in da se je v istem času odrekel še svojemu narodnostnemu programu: zedinjeni Sloveniji, saj ni bilo v resolucijah shoda zaupnih mož liberalne stranke to geslo nikjer omenjeno.

V začetku devetdesetih let je torej liberalizem na Slovenskem tako kot splošno načelo in kot poseben pojav našega javnega življenja zašel v hudo krizo. Ta polom je občutila tudi mlada liberalna generacija, ki je tedaj študirala na Dunaju in se združevala okrog mesečnika *Vesne*. V zadnji številki tega lista za leto 1894 je objavljeno besedilo resolucije »slov. dijaštva, sprejete na dunajskem shodu 22. novembra 1894«. Tu beremo med drugim: »Sploh obsoja [slov. dijaštvo] odločno vso ono taktiko popustljivosti, ki jo je uporabljalo to vodstvo [liberalne stranke] v zadnjem času pred shodom zaupnih mož proti domači klerikalni stranki — vso ono taktiko, ki je končala prav sedaj s popolnim neuspehom... Glasno tirja zbrano dijaštvo, da jame v prvi vrsti stranka prirejati zdavnaj uže nujne potrebne ljudske shode po deželi, in jo pozivlje odločno, da razvije razven tega jasen, na vse strani določen narodno gospodarski program, brez katerega dandanes sploh ni več mogoča nobena resna stranka, tudi pri nas Slovencih ne! Slednjič poudarja še z vso silo, da naj ne pušča 'narodna stranka' v nemar nikoli in nikjer onega prvega in vrhovnega polit. ideala našega, katerega — žal — pogrešamo v doposlanih resolucijah za 'shod zaupnih mož' — 'Zedinjene Slovenije' —«.

V prvi polovici devetdesetih let razkroj slovenskega liberalizma torej ni bil samo neviden podtalni proces, temveč dejstvo, ki ga ni bilo več mogoče skrivati. Zato pa v času, ko so začeli nastopati prvi predstavniki slovenske moderne, ni mogel imeti več tiste sile, ki je tako zelo očarala Antona Aškercu in ga tako neodrešljivo vklepala v sužnost Svobodni misli. Ta razkrojeni in nemočni liberalizem je po zaslugi Aškercove borbene besede resda za kratek čas in v majhni meri še lahko navdušil mlade

Sl. 2. Cukrarna

poete. Kratkotrajna epizoda mladostne liberalne razgretosti pa ni ustvarila pogojev za trajnejšo in slepo privrženost propadajoči ideologiji, pač pa je zapustila v njih željo po svobodi in odpor proti klerikalni reakciji, katoliški ideologiji in katekizemski moraliki. Tako se je zgodilo, da se mladi rod ni mogel trajneje vključiti v noben tradicionalni idejni in moralni sistem. Pred življenjem, ki je postajalo vsak dan manj idilično, vsak dan krutejše, so se znašli tako rekoč brez slehernega idejnega orožja.

Vendar pa dejstvo, da se je v zadnjem desetletju prejšnjega stoletja klerikalizem tako močno uveljavil v vsem našem javnem življenju, ni ostalo brez sledu v zgodovini nastajanja Moderne. Ne da bi se spuščal v podrobnosti, naj omenim le, da je Anton Aškerc v pismu, ki ga je pisal Župančiču dne 14. aprila 1900, takole opominjal mlade pesnike: »In na jeden moment Vas opozarjam: Vi se vse preveč ozirate na to, kaj pišejo klerikalni listi. Njihova sodba o naši literaturi Vam je skoro merodajna. To je fundamentalna zmota« (Aškerc, ZD II, 457).

Privlačna sila, ki jo je utegnil imeti napredujoči in zmagoviti klerikalizem, pa kljub vsemu ni mogla bistveno učinkovati na doraščanje nove pesniške generacije. Zato je trditev, da se je ta rod znašel v življenju brez jasne in občeveljavne idejne in moralne orientacije, v bistvu pravilna. Tem bolj pa je pravilna ta misel, če upoštevamo, da je bila nova ideologija, socializem, še tako oddaljena od središča našega javnega življenja, da je na doraščajočo mladino sicer lahko učinkovala kot tista prva, ki jih je še bolj oddaljevala tako od liberalizma kot od katoličanstva, vendar pa jim še ni mogla posredovati novih nazorov in novih vidikov.

Mladi rod se je tako znašel pred praznino in z mešanimi občutki poslušal, kako so v njej bobneli Aškerčevi patetični verzi, ne da bi mogli oživiti mrtve ideale in razpadla načela. Generacija slovenske Moderne je doraščala v času, ko je življenje preklicalo tradicionalne norme, v času in okolju, ki sta preprečevala, da bi človek postal ideološki gorečnik, kakor sta bila Aškerc in Mahnič.

V trenutkih, ko družba človeku ne more dati sprejemljivih obćih načel, se človek prepusti zakonom lastne narave, lastne osebnosti. Zato se v takih dobah porajata subjektivizem in individualizem. V duhu tega preokreta je februarja 1896 Ivan Cankar takole spregovoril o poeziji in hkrati izrazil nova pesniška načela: »Nekateri

ljudje namreč mislijo, da morajo na vsak način spraviti v verze vsako svojo misel, če je še tako suhoparna in prozaična. Tako dela zdaj tudi Aškerc, in jaz sem prepričan, da se zgodi z njegovimi filozofičnimi in političnimi proizvodi prav tako, kakor se je zgodilo s Klopstockovimi odami: slavili jih sicer bodo, toda bral jih ne bo nihče. V liricnih pesmih se morajo zrealiti čuti, ne pa globoke in samo za pesnika razumljive misli... Pravi pesnik mora gledati, da vzbudi v bralcu iste čute, katere je imel on sam, ko je zlagal pesmi, čute pravim, ne filozofične misli... Če pa ima pesnik za pointo posebno misel, tedaj mora biti taka, da gane naše srce žalostno ali veselo, ne pa, da nas pusti ledenec« (CZS XXI, 173).

Središče, okrog katerega je spletel Cankar svojo teorijo, je čustvo, se pravi človekovo subjektivno življenje. Težnja po subjektivnosti je bila nujna posledica časa in razkroja starih moralnih vrednot. Uveljavila se ni prvič šele pri Cankarju, ampak se je uveljavljala že v generaciji, ki se je zbirala okrog *Vesne* in še posebej v Gestri-novih pesmih, toda šele Cankar je dal tej težnji jasno obliko v odkriti besedi. V tem trenutku je bilo konec z Aškerčevo patetično deklamacijo in konvencionalno liriko. Brž ko je namreč pesnik spoznal, da je predmet poezije človekova notranjost, ko je spoznal, da je estetski učinek skrit v adekvatnem posredovanju čustva, ne pa v podučnosti, se je že zazrl vase in odprl se mu je nov svet, neraziskan in neurejen. Tako je Moderna odkrila novo pot in edini problem, ki je še ostal, je bil problem, ki ga človekova volja ne more rešiti, problem talenta in genialnosti.

Vendar pa bi bila pot do tega edino resničnega vira poezije težja in dolgotrajnejša, če bi hkrati z liberalizmom ne propadel tudi kriterij narodnoobrambne koristnosti. Ta kriterij je imel to moč, da je lahko posegal v sleherno človekovo dejavnost in jo urejal v skladu s posebnimi »potrebami« slovenskega naroda. Nad merili, ki jih nosi vsaka panoga dejavnosti že sama v sebi, je vladal še nek višji zakon in deformiral ta merila, ki edina smejo usmerjati človekovo delo. Zaradi tega so nastajali najrazličnejši spački, ki niso v okviru določenega *métiera* pomenili prav nič, a so imeli vsaj navidez neko narodno koristnost, kot na primer Trstenjakova »arheologija«.

Toda ta kriterij je bil le toliko časa živ in učinkovit, dokler ga je bilo mogoče uporabljati v vsem narodovem življenju — torej tudi v družbenem in političnem. Zlasti poli-

tični razvoj pa ga je že večkrat spravil v nevarnost, a ga je kljub vsemu še vedno uspelo rešiti, čeprav le za kratek čas. V začetku devetdesetih let je slednjič le izgubil svoj pomen in moč. Med vzroki za ta preokret v slovenskem moralnem in čustvenem življenju je treba na prvem mestu omeniti socialno diferenciacijo z razvojem kapitalizma. V območju teh vprašanj ni bilo s starimi merili mogoče ničesar več ukreniti. Koristno ali nekoristno, diferenciacijo je bilo treba priznati, ker je bila vsak dan ostrejša, in iskati možnost novih poti. Ostrina življenja ni dopuščala več polovičnih odgovorov, ki bi sicer bili za narod »koristni«, ker bi ga utrjevali, ampak je zahtevala ostrejšo misel. Tu je skrit med drugim tudi prvi impulz za prva širša znanstvena raziskavanja pri nas.

K opisanim spremembam je prispevala tudi zaostritev nacionalnih borb v Avstriji in s tem v zvezi še posebej češki vzgled (n.pr. Pokrokové hnutí, Masaryk in češki realisti, češka Omladina itd.). Ob izredni napetosti v nacionalnih spopadih se je tudi pri nas pojavila težnja, da bi se naš narod čimprej oblikoval kot popoln organizem in razvil vse organe narodne eksistence. Tu je skrit drugi vzrok za nastajanje širših znanstvenih in drugih ambicij na Slovenskem.

Brž ko pa je propadel kriterij narodne koristnosti, so se začela v posameznih pa-

nogah človekove dejavnosti tudi na Slovenskem uveljavljati merila, ki v splošnem veljajo za posamezno aktivnost. Spoznati ta merila pa je pomenilo spoznati se s posameznimi panogami, kakor jih je do takrat razvila Evropa. S tem je bilo konec šarlatanstvu, ki se je odevalo v narodnoobrambene fraze in ustvarjena je bila možnost za ploden kontakt z evropsko kulturo.

Spričo teh sprememb je docela razumljivo, da se Cankar ob svoji formulaciji o načelih poezije ni spraševal, ali bo pesem, ki poje o pesnikovih »čutih«, imela kakršen koli pomen za »narod«, pač pa se je spraševal, če je tako pojmovanje v skladu z evropskimi dognanji in prakso.

Vzroki, ki so omogočili nastanek moderne slovenske poezije, so seveda bistveno pretresli vso takratno slovensko kulturo. V podobni smeri so učinkovali na slikarstvo, glasbo in vse znanstvene panoge. Ker so ti vzroki razbili tiste ideološke moralne in čustvene zapreke, ki so dušile v prejšnjem času tvornosti slovenskega duha, je razumljivo, da smo v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja priče vsesplošne razgibanosti slovenske ustvarjalnosti. Prav ta vsesplošna razgibanost dokazuje, da nastanek moderne pesmi ni bil slučajen in zato je bilo treba poiskati njegove globlje in ne samo literarne vzroke.

Handwritten notes:
 nastanek (Cankar) →
 javan/klivo, nacionalni boj se združuje z porpadem in
 idejna = hzi 29
 jasnostjo soc. misli se
 prenosi tudi ideja o
 naprednem organizmu

